

TANZİMAT DÖNEMİNDE TOKAT KAZASININ İDARI VE NÜFUS YAPISINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER (1839-1880)

Ali AÇIKEL

Özet

Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin tasra birimlerinin idarî ve demografik durumları hakkında çok az bilimsel inceleme yapılmıştır. Bu nitelikteki çalışmaların bütün tasra vilayetlerine tesmil edilmesi, Osmanlı Devleti'nin genel idarî durumu ve nüfus yapısı hakkında daha sağlıklı değerlendirmeler yapmaya katkı yapacaktır. Bu makalede, 1839-1880 yılları arasında daha önce inceleme konusu yapılmayan Tokat kazasının idarî durumu ve nüfus yapısı, bölgesel inceleme kapsamında ser'iyeye sicilleri kayıtları, salname verileri ve nüfus istatistikleri yardımı ile mukayeseye dayalı analitik metotla ele alınmıştır. Bu çalışma tasra birimlerinin idarî ve nüfus durumlarını daha iyi anlamaya katkı yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler

Tokat Kazası, Muhassil, Müdür, Kaymakam, Idare Meclisi, Nüfus.

The Changes in The Administrative and Demographic Structures of The District of Tokat during the Tanzimat Era (1839-1880)

Abstract

A few scientific studies have been made on the administrative and population situation of provinces of the Ottoman State during the Tanzimat era. That such qualified studies comprise all provinces will contribute to evaluate more correctly the general administrative situation and population structure of the Ottoman State. In this article, the administrative situation and population structure of the district of Tokat in the period of 1839-1880, which did not become a subject-matter before, have been examined with the help of Court register records, Year-books data and populations statistics, using the method of analytic based on comparison, in the context of provincial studies. This study aims to contribute to better understanding the administrative and demographic situations of provinces.

Key words

The district of Tokat, Fiscal supervisor, Director, District-governor, Administrative council, Population.

Giris

Tanzimat fermânı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin siyasi, askerî, sosyal ve ekonomik yapısında köklü değişikliklerin yapılacağı ilan edildi. Ardından bu yönde çalışmalara başlandı. Bu süreçle gelişen dahilî ve haricî siyasi olaylar¹ da yeniden yapılanma hareketlerinin hızlanmasına sebep oldu (Karal, 1983: V, 210-212, 218-247; VI., 29-74; VII., 3-39, 72-101; VIII., 14-25, 40-57; Subasi, 2002: 753-781). Devletin merkez organları ve tasra birimlerinde kademeli olarak önemli değişiklikler yapıldı. Tasra mülkî taksimatı yeniden düzenlendiği gibi, idarî ve beledî örgütlenmede yeni kurum ve birimler teşkil edildi.

Osmanlı Devleti'nin genelinde meydana gelen bu gelişmelerin vilayet, sancak ve kazalar düzeyindeki yansımaları, tasra vilayetlerinin idari ve nüfus yapılarındaki değişiklikler hakkında az sayıda bilimsel çalışmanın yapıldığı görülmektedir (Ortaylı, 1974; Cinlioglu, 1973; Çadirci, 1980: 109-132; 1991; Küçük, 1977: 185-223; Özdemir, 1986; Eken, 2000: 155-169; Çakir, 2001). Bu

¹ Lübnan isyanları (1844), Kırım savaşı (1853-1856), Eflak ve Bogdan olayları (1856-1866), Karadag isyanı (1861-1864), Bulgar isyanları (1848-1876), Sırbistan olayları (1862-1867), Girit isyanı (1866-1868), Hersek isyanı (1875-1876), 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı döneminin en önemli hadiseleri arasında yer almaktadır.

nitelikteki çalışmaların bütün tasra vilayetlerine tesmil edilerek Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik durumu hakkında kapsamlı ve objektif değerlendirmelere imkan verilmelidir. Anılan dönemde vilayet, sancak ve kaza incelemelerinin artması ile, genel nitelikli çalışmalarda mevcut genellemeler ve kapalı kısımlar da yeniden gözden geçirilebilecektir.

Bölgesel bir çalışma özelliği taşıyan bu makalede, 15. asırdan 1864 yılına kadar Sivas eyaletinin, 1864'ten 1880 yılına kadar da Sivas vilayetinin önemli bir kazası olan Tokat'ın 1839-1880 arasındaki dönemde idarî ve nüfus yapısındaki değişiklikleri ele alacağız. Tokat kazası, Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin genelinde yaşanan siyasî, askerî, sosyal ve ekonomik gelişmeleri yerel düzeyde en iyi yansıtan bölgelerden biri olmuştur. Bu husus, Tokat'ın idarî ve demografik yapısı üzerine yapacağımız analizlerle daha iyi anlaşılacaktır.

Çalışmamızda Tokat Ser'iyeye Sicilleri², umumî devlet salnâmeler, Sivas vilayet salnâmeleri, Temettüat defterleri ile konumuzla ilgili araştırma eserlerden istifade edilecektir.

1. Tokat Kazasının İdari Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)

Tokat kazası 1839-1864 arasında "muhasillik" ve "müdürlük", 1864-1880 döneminde ise "kaymakamlık" olarak yönetildi. Aşağıdaki paragraflarda, bu iki dönemi ayrı başlıklar halinde ele alarak inceleyeceğiz.

1.1. 1839-1864 Arasında Tokat Kazasının İdarî Yapısındaki Değişiklikler

1839'da başlayan Tanzimat döneminin ilk yıllarından itibaren Osmanlı Devleti'nin tasra mülkî taksimat ve idarî teşkilatında, kademeli olarak önemli değişiklikler yapıldı. 1840-1864 arasında, klasik dönemdeki eyalet-sancak-kaza sistemi korunarak bazı eyaletlerin idarî taksimatı değiştirildi (Karal, 1983: VI, 129-131). İdarî taksimatı değiştirilen eyaletler arasında, Tokat kazasının içinde bulunduğu Sivas eyaleti de yer almaktaydı. 15. asırdan Tanzimat'a kadar 7 sancaktan (Sivas, Amasya, Canik, Divriği, Bozok, Çorum ve Arapkir) oluşan Sivas eyaleti (Gökbilgin, 1965: 51-62; Simsirgil, 1990a: 28-36; 1990a: 290; BOA. TD 387: 339, 349-937; BOA. KK. Ru'us Defteri 262: 52-55; Açikel, 1999: 36-54; Basar, 1997: 83-87; Akbal, 1961: 622-623), 1850'ye doğru daraltılarak önce 4'e (Sivas, Amasya ve Çorum, Divriği, Yeniil) (1266/1850 yılı devlet salnamesi: 79-80; Baykara, 1988: 129), 1856 yılında Yeniil sancagının çıkarılması ile 3 sancaga düşürüldü (1273/1856-1857 yılı devlet salnamesi: 101-103). Eyaletin sancak sayısında görülen azalma, sancakları oluşturan kazaların sayısını da etkiledi. Tokat kazasının bağlı olduğu Sivas sancagi kazalarının sayısı 22'den³ 1850 yılında 17'ye⁴ indirildi (Açikel, 1999: 54; BOA. MAD 4482 (1078/1667): 50-52; BOA. MAD 3167(1100/1689): 62; TSS 54 (1256 / 1840

² Bundan TSS şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

³ 1620'lerden Tanzimat'ın ilk yıllarına kadar geçen zaman zarfında bazı değişikliklerle birlikte Sivas sancagının kaza sayısı 22 civarında kalmıştır. Bunların isimleri şunlardır: Sivas, Tokat, Turhal, Zile, Mecidözü, Niksar, Ilbegli, Karakus, Gelmutat, Sivasili, Kazabad, Tozanlu, Sonisa, Irak, Karayaka, Tasabad, Hüseyinabad, Karahisar-i Behramsah, Döneksebad, İnallumallu, Serefyapanesi, Artukabad.

⁴ Bu kazalar şunlardır: Sivas, Sivasili, Yıldızlı ve Han-i Cedid, Niksar, Erbaa (Sonisa, Irak, Tasabad ve Karayaka), Karakus, Mecidözü, İnalluballu, Turhal, Tokat, Hüseyinabad, Kazabad, Zile, Artukabad, Deliklitas ve Ortapare ve Yüzdepare Asiret leri, Ilbegli, Sarkipare, Gelmutat.

yili): 12-14; 1266/1850 yili devlet salnâmesi: 80). Bunun nedeni, bazı kazaların birleştirilmesi, bazılarının kaldırılması ve az da olsa yeni kazaların kurulmasıdır. 1856 yılında ise Sivas sancagina bağlı kazaların sayısı 23'e⁵ yükseltildi (1273/1856-1857 yili devlet salnamesi:101-103). Bunun nedeni iki yeni kazanın kurulması yanında daha önceki devirlerde "kaza" statüsü verilmeyen yörük ve asiret yerleşim birimlerinden besinin kaza olarak yapılandırılmasıdır.

Eyalet ve sancak düzeyinde yapılan bu yeni idarî taksimat sırasında, Tokat kazasına bağlı nahiyeler ve köylerin sayısında bazı değisiklikler görüldü. Tablo 1'de yansıtıldığı üzere, 1840 yılına kadar Tokat kazası, merkezle birlikte 6 nahiyeden mütesekkil bulunuyordu. Kaza merkezi 80 mahalle, 5 nahiyeye ise toplam 148 köyden oluşmaktaydı. 1840-1860 arasındaki yıllara ait devlet salnâmeleri, Temettüat defterleri ve Tokat Ser'iyeye sicillerindeki kayıtlara göre, Tokat kazası sadece merkez, Komanat ve Kafirni nahiyelerinden oluşmaktaydı (TSS 54 (1257 / 1841 yılı): 121-122; 1265/1850 yılı devlet salnamesi: 80; BOA. ML. VRD. TMT katalogu No: 18; 1273/1856-1857 yılı devlet salnamesi: 101; 1277/1860 yılı devlet salnamesi: 144). Kaza merkezi 73 mahalle, 2 nahiyeye ise toplam 67 köyden meydana gelmekteydi. Tokat kazasının bu şekilde küçülmesine, 1840'ta ve önceki dönemlerde Tokat'a bağlı görülen Yıldız ve Tozanlı'nun ayrı ayrı müstakil kaza olmaları, Döneksebad'ın nahiyelik statüsünün kaldırılması neden olmuştur.

Tablo 1. Tokat Kazasının İdarî Taksimatı, 1840-1864

1840 (1)		1841 (2)		1844 (3)	1850 (4)	1860 (3)
Nahiye	Mahalle/ köy sayısı	Nahiye	Mahalle/ köy sayısı	Mahalle/ köy sayısı	Mahalle/ köy sayısı	Nahiye
Merkez	80	Merkez	?	?	73	Merkez
Kafirni	40	Kafirni	20	22	?	Kafirni
Komanat	44	Komanat	47	46	?	Komanat
Tozanlı	43					
Yıldız	12					
Döneksebad	9					
Toplam	228		67	68		

Kaynaklar:

(1) TSS 54 (1256 / 1840 yılı), s. 12-14.

(2) TSS 54 (1257 / 1841 yılı), s. 121-122.

(3) BOA. ML. VRD. TMT katalogu No: 18 (Tokat kazası temettüat defterleri).

(4) 1266/1850 yılı devlet salnamesi, s. 80; Halis Cinlioglu, *Osmanlılar*

Zamanında Tokat, Dördüncü Kısım, Tokat 1973, s. 23-26.

(4) 1273/1856 yılı devlet salnamesi, s. 101; 1277/1860 yılı devlet salnamesi, s.

144.

Tokat kazasındaki idarî düzenlemelere gelince, Tanzimat döneminde eyaletlerdeki idarî düzenlemeler temelinde malî kaygılarla başlamıştır. Tanzimat fermanının vergi alanında ortaya koyduğu esit, adil ve herkesin ödeme gücüne göre vergi toplanması prensibinin hayata geçirilmesi kapsamlı bir eyalet reformuna ve buna bağlı olarak mal ve emlak yazımına bağlıydı (Seyittanlioglu, 2001: 570). Vergi toplamada basvurulan iltizam usulü şehirliler ve köylüler için ağır

⁵ Bu kazaların listesi şöyledir: Sivas, Sivaslı, Tokat, Turhal, Niksar, Mecidözü, Erbaa, Karakus, Kazabad, Zile, Yıldızlı ve Han-i Cedid, Artukabad, Deliklitas ve Ortapare ve Yüzdepare Asiretleri, İlbegli, Sarkıpare, Gelmugat, Emlâk, Gedikcik, Parekende-i Kangal, Yörükân-i Zile, Asiret-i Milli, Kavıllı ve Barıklı Asireti, Sağci ve Badlu Asireti.

malî külfetler yüklemektedir. Bu nedenle, 1840 yılı başlarında iltizam usulü kaldırıldı. Tanzimat reformlarının halka anlatılması ve yeni vergi sisteminin uygulanabilmesi amacıyla, Tanzimat'ın uygulandığı tüm bölgelere "muhasıl" adı verilen memurlar gönderildi. Muhasıllar geniş yetkilerle donatılmış ve merkezden sancak ve kazalara atanan maaşlı kamu görevlileriydi. Atandıkları yerlere giderken yanlarında biri mal katibi, diğeri emlak ve nüfus katibi olmak üzere iki yardımcı bulunmaktaydı. Görevleri Tanzimat'ı halka tanıtmak, memleket işlerinin görülmesi için bir mahalli meclis oluşturmaktır, devletin vergi gelirlerini doğrudan tahsil ederek merkeze havale etmek ve herkesin ödemesine dayalı yeni vergi sistemine geçmek için nüfus ve emlak yazımı işlerini yürütmektir (Eren, 1979: 720-721, 729-730; Çadirci, 1991: 208-218; Sener, 1990: 38-44; Çakır, 2001: 41-48).

Bu yeni idarî düzenlemenin ardından, Tokat kazası ile birlikte Artukabad, Kazabad, Ipsile-Sarkipare kazaları bir muhasıllık kabul edilerek Hâcegan-i Divân-i Hümayun'dan Hilmi Efendi Evâhir-i Zilka'de 1255 / 1840 yılı Ocak başlarında muhasıl tayin olundu (TSS 52: 145). Hilmi Efendi'nin tayinini bildiren ve Tokat Ser'îye Sicili'nde kayıtlı bulunan fermanla muhasılın görev ve sorumlulukları, muhasıllık meclisinin nasıl teşkil olunacağı ve meclisin çalışma sistemi ve yetkileri, vergi ve cizye tahsilatı hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Fermana göre, Tokat muhasıllık meclisi, muhasıl, mal katibi, nüfus ve emlak katibi, hakim, müftü, asker zabiti, 4 nefer ileri gelen kimse, metropolit ve 2 nefer kocabasi olmak üzere toplam 13 kisten oluşacak, muhasılın başkanlığında haftada 2 ya da 3 gün toplanacak, vergi yazımı ve halkın meselelerini görüşüp karara bağlayacak ve uygulamaya koyacaktır. Ayrıca muhasıl, vergi tahsil için ücretli yardımcı elaman çalıştırabilecek, güvenlik için nizamiye ve redif askerlerinden gerektiği kadar nefer istihdam edebilecektir.

Muhasıl Hilmi Efendi, Tokat'a gelerek bir süre görev yapmış ancak 1840 yılı Temmuz ayı içinde Tokat'ın ileri gelenlerinden Latifoglu Hüseyin Bey ve avanesinin isyanı sonucu görevinden alınarak yerine Bakir Emîni Hüseyin Efendi vekaleten atanmıştır (Cinlioglu, 1973: 8-11; TSS 54: 34/2; TSS 54: 54/1-2). Evâhir-i Cemâziyelahir 1256 / Ağustos sonu 1840 tarihinde Kapıcıbaşı Hasan Aga Tokat, Artukabad, Kazabad, Ipsile-Sarkipare kazalarına muhasıl tayin olduğundan (TSS 54: 46/1) Hüseyin Efendi'nin muhasıl vekilliği çok kısa sürmüştür. Tokat Ser'îye Sicilleri'ndeki kayıtlara göre, yeni muhasıl Hasan Aga'nın bir yılı aşkın bir süre görevinin başında kaldığı (TSS 54: 99/1; TSS 54: 112/1; TSS 54: 129/2) ve 7 Cemâziyelahir 1257 / 28 Temmuz 1841 tarihinde Mehmed Aga isimli birisinin muhasıl vekilliğine getirildiği görülmektedir (TSS 54: 136/1).

1842 yılına girildiğinde her bakımdan olumsuz sonuçları görülen muhasıllık uygulamasına ülke genelinde son verilerek muhasılların görevleri mülkî idare amirlerine bırakıldı. Muhasıllık meclisleri, "memleket meclisi" olarak adlandırılarak muhafaza edildi. Yapısında ve işleyişinde önemli bir değişikliğe gidilmedi (Sener, 1990: 41-44; Çadirci, 1991: 210-215; Çakır, 2001: 47).

Muhasıllığın kaldırılmasından hemen sonra eyaletlerde kazaların yönetimi "müdür" adı verilen ve kaza ileri gelenleri arasından seçilen kimselere bırakıldı. İdarî-malî açıdan voyvodalar tarafından yönetilen kazalar da artık müdürler eliyle yönetilecekti. Müdürler, kaza merkezlerinde teşkil edilen küçük

idare meclisleri vasıtası ile vergilerin zamanında toplanması, halkın can ve mal emniyetinin temininden sorumlu idiler (adırcı, 1991: 240-248).

Bu yeni idarî değislikle birlikte, Tokat kazası da bir müdür tarafından idare olunmaya baslandı. 56 numaralı Tokat Ser'ıye Sicili'nde bulunan 4 Rebi'levvel 1259 / 6 Mart 1843 tarihli Sivas eyaleti divanından gelen buyuruluda Mehmed Aga'nın 1258 / 1842 yılında Tokat'ta müdür olduğu ve 1259 / 1843 yılı için görev sresinin yenilendiği belirtilmektedir (TSS 56: 22/3). 1843-1864 yılları arasındaki dönemde devlet merkezi ve Sivas eyaletinden Tokat kazasına gönderilen ve esitli meselelerle ilgili emirlerde müdür ve meclis azalarına hitap edildiği görülmektedir. Bu hususta bir iki örnek vermek gerekirse, 7 Cemziylevvel 1262 / 4 Mayıs 1846 tarihli ve dört tekerlekli araba imaline dair buyuruluda Tokat kazası müdürü ve meclis azalarına hitap edilmektedir (TSS 58: 69/1). Gurre-i Cemziylevvel 1262 tarihli bir diğer buyuruluda kaza dahilinde vergi-i mahsusun tevzi ve tahsili için Tokat kazası müdürü ve meclis azalarına sorumluluk verilmektedir (TSS 58: 70/2). 1261 / 1844 yılında yapılan temettüat yazımı nedeniyle istihdam edilen katiplerin ücretleri ile kırtasiye masraflarının Sivas sancacı dahilindeki kazalar halkına taksimi ve tahsiline dair bir diğer kayıta ise Tokat kazası müdürü Hüseyin Efendi ile meclis azaları marifetiyle kaza hissesinin halka taksimi ve tahsili istenmektedir (TSS 59: 272/1).

Tasradaki idarî düzenlemeler çerçevesinde, 1833-1836 yılları arasında köy ve mahalle düzeyinde muhtarlık rgt kurulmadı. Her köy veya mahallede denenmiş, iyi huylu ve becerikli oldukları anlaşılmış köy veya mahalle halkından iki kişinin oybirliği ile muhtar seçilmesi esası getirildi. Bunlardan birine "muhtar-i evvel", diğerine de "muhtar-i sni" denildi. Muhtarlar, köy veya mahallelerinde güvenliği sağlamak; köy veya mahallelerinden ölen, gen veya baska köy/mahalleye tasınanları köy/mahalle defterinden silmek, yeni doğanları deftere kaydedip tüm bu gelişmeleri belirli aralıklarla baskentteki Defter Naziri'na bildirmek; vergilerin belirlenip dağitimında köy/mahalle halkını temsil etmek ve vergilerin toplanmasında ilgililere yardımcı olmak gibi görevler üstlenmişlerdi (adırcı, 1991: 38-40). Tokat Ser'ıyeye sicilinde yer alan 1250/1835 yılına ait bir emr-i lide Tokat kazası mahalle ve köylerinde muhtarlık örgütünün kurulması ile bu müessesenin görev ve yetkileri belirtilmektedir (TSS 39: 144/2). Tanzimat dönemi ve sonrasında, muhtarlık kurumu muhafaza edilerek daha fonksiyonel hale getirilmiştir (Ortaylı, 1974: 95-104).

1.2. 1864-1880 Arasında Tokat Kazasının İdarî Yapısındaki Değisiklikler

Osmanlı Devleti'nin mlk taksimatındaki en köklü düzenleme, 1864 yılında "Vilayet Nizamnamesi" ile gerçekleştirildi. Devletin mlk idaresinde bu tarihe kadar devam etmiş olan eyalet, sancak ve diğer mlk birimler yerine yenileri kabul edildi. En büyük idarî üniteye "vilayet" adı verilerek, vilayet sancaklara, sancak kazalara, kaza karyelere bölündü. Vilayet amirine "vali", sancak amirine "mutasarıf", kazanın yöneticisine "kaymakam" denildi. Karye (köy), halkın seeeği muhtar tarafından idare edilecekti (Eren, 1979: 754; Karal, 1883: IX, 153-154; Seyittanlıoğlu, 2001: 570). 1871 tarihli Vilayet Nizamnamesi, köy ile kaza merkezi arasında en az 500 nüfusa sahip yerleşim

birimlerini "nahiye" olarak tanımladı. Her nahiye bir müdür tarafından idare olunacaktı (Ortaylı, 1974: 87-88).

1864 yılı Vilayet Nizamnâmesi'nin etkisi ile 1867'de gerçekleştirilen idarî taksimat sonucu, Sivas eyaletinin adı "Sivas vilayeti" oldu. Sancak sayısı ise 3'den (Sivas, Amasya ve Çorum, Divriği) 4'e (Sivas, Amasya, Aziziye, Koçgiri) çıkarıldı (1284/1867 yılı devlet salnamesi: 178-179). Eyaletten vilayet sistemine geçişte, sancak sayısının artmasıyla birlikte Sivas vilayetinin kapsadığı coğrafi alan kısmen daraltıldı. Çünkü Sivas eyaletinin 1856 yılında üç sancaca taksim edilen coğrafyasından 1867'de Çorum bölgesi dışarıda bırakılmıştı. Bu gelişmeler neticesinde, Tokat kazasının bağlı olduğu Sivas sancagının 1856'da 23 olan kaza sayısı, 1867 yılında 16'ya⁶ düşürüldü (1273/1856-1857 yılı devlet salnamesi: 101-103). 1873 yılında Sivas vilayeti sancakları yeniden düzenlenerek sancak sayısı 4'den 3'e indirildi. Bu durum Aziziye ve Koçgiri sancaklarının dışarıda bırakılması ve Karahisar-i Sarki sancagının eklenmesiyle meydana geldi. Böylece Sivas vilayeti Sivas, Amasya ve Karahisar-i Sarki sancaklarından mütesekkil hale getirildi (1290/1873 yılı devlet salnamesi: 250-251).

1867 idarî taksimati ile Tokat kazası eskiden olduğu gibi Sivas sancagina bağlı kalmakla birlikte nahiye ve köylerinin sayısı değişmedi. 1870 yılı salname kayıtlarına göre, Sarkipare, Artukabad ve Kazabad nahiyelerinin ilavesiyle Tokat kazasının nahiye sayısı 3'den 6'ya çıkarıldı (bkz. Tablo 2). Kaza merkezi 57 mahalle, 5 nahiye ise toplam 195 köyden oluşmaktaydı. 1878'de kazanın nahiye sayısı aynı kalmakla birlikte, Sarkipare nahiyesi yerine Turhal nahiyesinin Tokat kazasına bağlandığı görülmektedir. Bu son idarî durum, Tokat'ın sancak statüsü elde ettiği 1880 yılına kadar muhafaza edilmistir (Mercan, 2002: 5-13; Gökbilgin, 1979: 410; Semseddin Sami, 1308: 1692).

Tablo 2. Tokat Kazasının İdarî Taksimati, 1864-1880

Tarih	1867 (1)	1870 (2)	Mahalle ve köy sayısı	1878 (3)
Nahiye	Merkez	Merkez	57	Merkez
	Kafirni	Kafirni	50	Kafirni
	Komanat	Komanat	24	Komanat
		Sarkipâre	4	Turhal
		Artukâbâd	63	Artukâbâd
		Kazâbâd	54	Kazâbâd

Kaynaklar:

1287/1867 yılı devlet salnamesi, s. 178-179.

(2)1287/1870 yılı Sivas vilâyet sâlnâmesi, s. 52-53.

(3)1295/1878 yılı devlet sâlnâmesi, s. 375.

1867'de gerçekleştirilen Sivas vilayetindeki idarî düzenlemeler çerçevesinde, Tokat kazası, Osmanlı Devleti'nin diğer kazaları gibi, bir kaymakamin başkanlığında Kaza Idare Meclisi tarafından idare edilmeye başlandı. Kaza Idare Meclisi mal müdürü, hakim (naib), müftü ve tahrirat kâtibinden oluşan dört tabii üye ile üçü müslim, birisi de gayrimüslim olmak üzere dört seçilmiş üyeden teşkil edilmisti (1287/1870 yılı Sivas vilayet

⁶ 1867 yılında Sivas vilayetinin merkez sancagında su kazalar yer alıyordu: Sivas, Tokat, Divriği, Kazabad, Yıldızlı, İlbeglü, Hafikili, Tonus, Gelmugat, Emlâk, Gedikcik, Kangal, Iznik, Tozanlu, Asiret -i Türkman, Alacahanderbendi.

salnâmesi: 52-53; 1288/1871 yili Sivas vilayet salnâmesi: 52-53). Bu meclisin görevi, idarî davalar, kaza gelir ve giderlerinin gözden geçirilmesi, mirî malların idaresi ve korunması, umumî sağlığa ait tedbirlerin alınması, beledî tesislerin yapım ve onarımı, köy yollarının yapım ve bakımı gibi konuları müzakere etmek ve karara bağlamaktı (Ortaylı, 1974: 68-69).

Tokat kazasında yargı hizmetleri için Deâvî Meclisi mevcut olup hakimin başkanlığında 3 mümeyyiz, 1 kâtip ve 1 nüfus kayıtçisi ile hizmet vermektedir. Ticaretin denetimi ve geliştirilmesi için 1 başkan, 2 tabii üye, 3 geçici üye ve 1 kâtipden oluşan Ticaret Meclisi bulunmaktaydı. Ayrıca emlak işleri için 1 vuku'at kâtibi, 1 nüfus kâtibi ile 2 üyeden oluşan Emlak Komisyonu teşkil edilmisti (1287/1870 yili Sivas vilayet salnâmesi: 52-53; 1288/1871 yili Sivas vilayet salnâmesi: 52-53).

Kaza merkezi olarak Tokat şehri, 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin 4. maddesi ve 1867'de vilayetlerde belediye meclislerinin teşkili ve memurlarının görevleri hakkında çıkarılan talimatlar (Ortaylı, 1974: 166 vd) gereğince, 1870 yılında belediye teşkilatına kavuştu. Belediye Meclisi 1 başkan, 5 mümeyyiz ve 1 kâtipten teşekkül etmekteydi (1287/1870 yili Sivas vilayet salnâmesi: 52-53; 1288/1871 yili Sivas vilayet salnâmesi: 52-53). Belediye teşkilatı, şehrin ulaşım, temizlik, aydınlatma hizmetleri, ticarî faaliyetleri denetleme ve yangın önleme görevleri ile mükellef kilindi. 1877'de hazırlanan "Vilayet Belediye Kanunu", bu görevlere ek olarak su işleri, emlak yazımı, nüfus sayımı, hijyen kontrolü gibi hizmetlerin yürütülmesini de öngörmekteydi. Belediye başkanı mutasarrıf tarafından hükümet memurları arasından fahri olarak atanmaktaydı. Belediye Meclisi 1 başkan ve 6 üyeden meydana gelmekteydi. 1877 yili Vilayet Belediye Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra Tokat Belediye Meclis üyelerinin sayısı 67 kişi arasında değişmiştir. Katip, tabip, asi memuru, sandık emini, müfettiş, mübaşir, ve çavuş unvanlarını taşıyan görevliler belediye personeli içinde yer aldılar (Sivas vilayet yıllıkları 1300/1883: 118; 1302/1884-5: 409; 1304/1886-87: 115; 1308/1890: 139; 1321/1903: 139).

Tokat kazasına bağlı Kafirni (bugünkü Almus ilçesi), Komanat (bugünkü Kiliçli köyü), Turhal, Artukâbâd (bugünkü Artova ilçesi) ve Kazâbâd (bugünkü Pazar ilçesi) nahiyeleri, 1864 sonrası dönemde birer müdürün başkanlığı altında nahiyeye meclisleri tarafından yönetildiler. Nahiyeye Meclisi, nahiyenin idarî müzakere ve karar organı niteliğinde idi. Her nahiyenin dairesi dahilindeki köy ihtiyar meclislerinden gönderilen, en çok dörder kişinin toplanması ile oluşturulmuştu. Nahiyeye meclisinin görevleri, halk tarafından yapılan para ve hizmet yardımı ile yapılacak tesisler, köyler arası yollar, otlak ve orman gibi mirî malların bakım ve islahi ile tarım ve ticaretin gelişmesine ait ihtiyar meclisleri tarafından sunulacak meselelerin gözden geçirilip müzakere edilmesi ve karara bağlanması idi (Ortaylı, 1974: 88-89). Ayrıca bu nahiyelerde tapu işleri için "tapu kâtibi", diğer yazışmalar için "kâtip", yargı işleri için "nâib" unvanlı görevliler bulunmaktaydı (1287/1870 yili Sivas vilayet salnâmesi: 53; 1288/1871 yili Sivas vilayet salnâmesi: 53).

2. Tokat Kazasının Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)

1839-1880 yılları arasında Tokat kazasının demografik durumu, temettüat verileri, ser'iyeye sicilleri kayıtları ile Sivas vilayet salnamelerindeki istatistikler çerçevesinde genel olarak ele alınacaktır. Farklı amaçlarla

düzenlenen bu kaynaklardan sağlanan nüfus rakamları mutlak anlamda kesin sonuçları ifade etmemektedir. Bu nedenle, incelemenin amacı kesin nüfus rakamlarına ulaşmak değil, fakat gerçeğe en yakın tahminlerle adı geçen dönemde önce Tokat kaza merkezinin, ardından kazanın tamamının genel demografik eğilimlerini ortaya koymaktır.

2.1. Kaza Merkezi Nüfusu

Burada Tokat kazası merkez nüfusu derken, kazanın merkezi olan Tokat kasabasının nüfusu kastedilmektedir. Kaza merkezi ile kazaya bağlı nahiye ve köylerin nüfusları “kaza nüfusu” başlığı altında bir bütün olarak ayrıca değerlendirilecektir. Tokat, dört ayrı milletin (Türk, Ermeni, Rum ve Yahudi) asırlardır yan yana yaşadığı zengin tarih ve kültür dokusuna sahip büyük bir kasabadır. Yerleşim sahası, Orta Karadeniz bölgesinde Yesilirmak havzasının ortasında yer almaktadır. 1839-1880 yılları arasındaki dönemde, Tokat’ın nüfus durumu ile ilgili toplam rakamlar aşağıda Tablo 3’te verilmiştir. Tablo 2’ye göre, 1844 yılında Tokat’ta 3927 hane bulunduğu, bunun 2137’sinin müslüman, kalan 1760’ının da gayrimüslim olduğu görülmektedir. Baska bir ifade ile toplam nüfusun % 54,5’i müslüman, % 45,5’i gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Hane sayısını nüfus rakamlarına çevirmek için genel olarak kabul edilen hane başına 5 kişi yerine 4,73 kişi düşündüğümüzde, Tokat’ın tahmini nüfusu 18.575 kişi olmaktadır⁷.

Tablo 3. Tokat kaza merkezi nüfusu, 1839-1880

Yıllar	Toplam Hane	Müslim	Gayr-i Müslim	Tahmini nüfus
1844 (1)	3927	2137 hane	1790 hane	$(3927 \times 4,73) = 18.575$
1846 (2)	4227	2440 hane	1787 hane	$(4227 \times 4,73) = 19.994$
1851 (3)	3956	2271 hane	1685 hane	$(3956 \times 4,73) = 18.712$
1870 (4)	4378	5730 erkek nüfus	4630 erkek nüfus	$(10360 \times 2) = 20.720$

Kaynaklar

(1) Galib Eken, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Meslekî Yapılanması: Tokat Örneği”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV (İzmir 2000), s. 157.

(2) TSS 58 (1262/1846 yılı), s. 70-72.

(3) Halis Cinlioglu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Dördüncü Kısım, Tokat 1973, s. 26.

(4) 1287/1870 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 53.

58 numaralı Tokat Ser’iyye Sicili’nde yangın çıktığında çalıştırılacak dülgerlere verilecek ücretlerin hanelere taksimini gösteren 1846 yılına ait listeye göre, Tokat’ta toplam 4227 hane bulunmaktadır. Bu toplamın 2440’ını (veya % 57,73’ü) müslümanlar, kalan 1787’sini (veya % 42,27’si) de gayrimüslimler oluşturmaktadır. Hane sayısını tahmini nüfus rakamlarına çevirmek için hane başına 4,73 kişi hesap ettimizde, Tokat’ın tahmini nüfusu 19.994 kişi olmaktadır. Bu toplam, 1844 yılı nüfus toplamı ile kıyaslandığında, tahmini nüfusun 18.575’den 19.994’e yükseldiği görülmektedir. Baska bir ifade ile 1844-1846 arasındaki 2 yıllık süreçte % 7,63 oranında bir nüfus artışı gerçekleşmiştir.

⁷ Galip Eken, Temettüat defterlerine göre Tokat’ın toplam hane sayısını tespit ettikten sonra bu toplamı hane başına 5 kişi hesabıyla 5 rakamı ile çarparak 19.635 tahmini nüfus rakamına ulaşmıştır. Biz, 1870 yılı salnamesindeki erkek nüfus toplamını hane sayısına bölüp bölümü 2 ile çarparak hane başına ortalama 4.73 kişi düştüğünü hesap ettik. Bu nedenle, çarpan olarak 5 yerine 4.73’ü kabul ettik.

1935-1990 arasındaki dönemde Türkiye’de yıllık ortalama nüfus artisinin % 2,2 oranında⁸ olduğu (Büyük Larousse, 1992: 11822) dikkate alınırsa, bu nüfus artisinin normalin çok üzerinde olduğu kabul edilebilir.

Dinî ayırım bakımından 1844-1846 döneminde Müslüman Türkler % 14,17’lik bir nüfus artisi yasarken gayrimüslimler % -0,17’lik bir nüfus azalmasına maruz kalmıs görünmektedir. Oranlardaki bu anormal durumu izah edecek bu yıllarda Tokat’a müslüman nüfus ya da Tokat’tan disariya gayrimüslim nüfus g olup olmadığını bilemiyoruz. Diğer bir ihtimal kaynaklarda verilen hane sayılarının az da olsa hata payı iermis olmasidir.

Yangın çıktığında alıtırılacak dlgerlere verilecek ücretlerin hanelere taksimini gösteren 1851 yili listesinde ise Tokat’ta toplam 3956 hane bulunmaktadır (Cinlioglu, 1973: 26). Bu toplamın 2271’ini (veya % 57,40’i) müslümanlar, kalan 1685’ini (veya % 42,59’u) de gayrimüslimler oluşturmaktadır. Toplam hane sayısını tahmini nüfus rakamına çevirmek için hane basına 4,73 kişi hesap ettimizde, Tokat’ın tahmini nüfusu 18.712 kişi olmaktadır. Bu toplam, 1846 yili rakamı ile kıyaslandığında, tahmini nüfusun 19.994’den 18.712 kişiye gerilediği görülmektedir. Baska bir ifade ile 1846-1851 arasındaki 5 yıllık süreçte % -6,41 oranında bir nüfus azalması gerçekleşmiş görünmektedir. Bu dönemde Tokat merkezinde demografik kriz doğuracak olaganüstü bir gelişme yaşanmadığına göre, rakamların ortaya koyduğu nüfus azalmasını nasıl izah etmek gerekecektir. Büyük bir ihtimalle 1846 ve 1851 yili dülger ücretleri taksim listeleri Tokat’taki bütün haneleri yansıtmamaktadır. En azından fakir haneler adı geçen vergiden muaf tutulmuş olabilirler. Bu nedenle bu iki tarihteki hane ve tahmini nüfus rakamlarını kesin sonuçlar olarak değerlendiremeyiz.

1870 yili Sivas vilayet salnamesi, 57 mahalleye taksim olunan Tokat’ta toplam 4378 haneye karlılık 5730 Müslüman erkek nüfusla birlikte 4630 gayrimüslim erkek nüfus kaydetmektedir. Bu takdirde Müslim-Gayrimüslim nüfus oranı, % 55,31’e % 44,69 olmaktadır. Erkek nüfus rakamlarını hane sayısına bldgmzde, hane basına 2,36 erkek nüfus dsmektedir. Bu rakamı iki ile çarptığımızda, hane basına dsen ortalama kadın+erkek nüfus yaklaşık 4,73 birey olacaktır. Bu durumda, Tokat kasabasının toplam tahmini nüfusu, 20.720 kişiyi bulmaktadır.

1839-1880 döneminde, Tokat’ın demografik durumunu bir bütün olarak değerlendirmek için 1844 ve 1870 yılları nüfus rakamlarını kıyaslamamız gerekmektedir. İlk olarak, tahmini nüfus toplamları bakımından, 1844’de Tokat’ın toplam nüfusu 18.575 kişi iken 1870’de 20.720’ye yükseldiği görülmektedir. Baska bir ifade ile 1844-1870 arasındaki 26 yıllık süreçte % 11,55 oranında bir nüfus artisi gerçekleşmiştir. Bu durumda yıllık ortalama nüfus artisi % 0,44 olmaktadır. Daha önce ifade edildiği üzere, 1935-1990 arasındaki dönemde Türkiye’de yıllık ortalama nüfus artisi % 2,2 civarında olduğu dikkate alınırsa, bu nüfus artisinin normalin oldukça altında olduğu kabul edilebilir. Bu gelişmenin gerisinde 1853-1856 Kırım savaşının olumsuz etkilerini aramak gerekir. Bu savaş sonrasında Kırım ve Kafkasya’dan genelde Anadolu’ya zelda Tokat kazasına göç hareketleri vuku bulmuştur (Saydam, 1997). 1870 yili salnamesine göre, toplam 8786 Müslüman muhacir nüfus Tokat kazasına iskan edilmiştir (1287/1870 yili Sivas vilāyet sālınāmesi: 53). 1844-1870 arasında Tokat’ta görülen düsük seviyeli % 11,55’lik nüfus artisine bakılırsa, kaza merkezine göçmen nüfus iskani yapılmadığı kanaatine varılabilir.

⁸ Bu oran, Büyük Larousse’un “Türkiye” maddesinin nüfusla ilgili kısmındaki nüfus tablosundan hesaplanmıştır.

2.2. Kaza Nüfusu

Kaza merkezi ile kazaya bağlı nahiye ve köylerin nüfusları, kaza nüfusunu meydana getirmektedir. Tokat bölgesi, dört ayrı milletin (Türk, Ermeni, Rum ve Yahudi) asırlardır yan yana yaşadığı zengin tarih ve kültür dokusuna sahip Orta Karadeniz bölgesinde Yesilirmak havzasında yer almaktadır. 1839-1880 yılları arasındaki dönemde, kazayı oluşturan nahiye ve köylerin hane ve nüfusları hakkında 1844-1845 yılı temettüat kayıtları ile 1870 yılı Sivas vilayet salnamesindeki hane ve erkek nüfus rakamları elimizde bulunmaktadır. Bu kaynaklardan derlenen rakamlar aşağıda Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Tokat Kazası Nüfusu (1844-1870)

Yıllar	1844 (1)		1870 (2)			
	Hâne	Tahmini nüfus	Hâne	Müslim erkek nüfus	Gayrimüslim erkek nüfus	Tahmini nüfus
Tokat-merkez	3927	(3927x4,73)=18575	4378	5730	4630	(10360x2)=20720
Komanat	1449	(1449x4,73)=6854	928	2355	214	(2569x2)=5138
Kâfirni	595	(595x4,73)=2815	508	1455	0	(1455x2)=2910
Sarkipâre	0	0	58	161	0	(161x2)=322
Artukâbâd	0	0	1259	3250	561	(3811x2)=7622
Kazâbâd	0	0	1360	3348	225	(3573x2)=7146
Muhâcir	0	0	105	8786 (kadin+erkek)	0	8786
Toplam	5971	28244	8596	25085	5630	52644

Kaynaklar

(1) Galip Eken, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Meslekî Yapılanması: Tokat Örneği", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV (İzmir 2000), s. 157; BOA. ML. VRD. TMT katalogu No: 18 (Tokat kazası temettüat defterleri).

(2) 1287/1870 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 53.

1844-1845 yıllarında hazırlanan Temettüat defterlerine göre, Tokat merkezinde 3927, Komanat nahiyesinde 1449, Kâfirni nahiyesinde ise 595 hane olmak üzere kaza genelinde toplam 5.971 hane kayıtlı bulunmaktadır. Hane toplamını tahmini nüfus rakamına dönüştürmek için daha önce kullandığımız hane başına 4,73 kişi çarpanını kullandığımızda, Tokat kazasının tahmini nüfusunun 28.244 olduğu görülecektir. Bu toplam tahmini nüfusu, dinî ayırım bakımından sağlıklı bir şekilde ele almak temettüat defterlerinin bir kısmının eksikliği nedeniyle mümkün olamamaktadır.

1870 yılı salnamesi, 57 mahalle, 1 merkez, 5 nahiye ile 195 köyden oluşan Tokat kazası için toplam 8.596 haneye karşılık 20.692 müslüman erkek nüfus (bunun 4393'ü muhacir), 4393 muhacir kadın nüfus ve 5630 gayrimüslim erkek nüfus kaydetmektedir. Bu takdirde müslim-gayrimüslim nüfus oranı, % 78,73'e % 21,26 olmaktadır. Erkek nüfus rakamlarını iki ile çarptığımızda, tahmini nüfus rakamlarına ulaşmak mümkündür. Tablo 4'te yansıtıldığı gibi, Tokat kazasının 1870 yılında toplam tahmini nüfusu 52.644 kısıdır. Bu toplamın % 16,68'i, 1853-1856 Kırım savaşı sonrasında Kırım ve Kafkasya'dan gelen müslüman muhacirlerden oluşmaktadır. Göçmen nüfus faktörü, kazadaki müslim-gayrimüslim oranını müslüman Türkler lehine artırmıştır. Bu durum göç almayan kaza merkezi müslim-gayrimüslim oranı (% 55,31'e % 44,69) ile kaza geneli müslim-gayrimüslim oranının (% 78,73'e % 21,26) mukayesesinden açıkça fark edilmektedir. Gayrimüslim oranı kaza merkezinde % 44,69 iken müslüman göçmenler nedeniyle kaza genelinde % 21,26 civarındadır.

1839-1880 döneminde, Tokat kazasının demografik durumunu bir bütün olarak değerlendirmek için 1844 ve 1870 yılları nüfus rakamlarını mukayese etmemiz gerekmektedir. Ancak kazanın 1844 idarî taksimatı ile 1870 yılı

taksimatı aynı olmadıgından tam bir nüfus karsılastırması yapmak mümkün olamamaktadır. Sadece merkez, Komanat ve Kafirni nahiyelerinin tahmini toplam nüfus rakamları mukayeseye konu olabilir. Bu üç nahiyenin 1844'teki toplam tahmini nüfusu 28.244 kişi iken 1870'de göçmen nüfus hariç 28.768 kişiye yükseldiği görülmektedir. 1870 toplamına bir miktar göçmen nüfus da ilave ettiğimizde, toplamın 30.000 civarında olduğu tahmin edilebilir. Bu durumda, 1844-1870 arasındaki 26 yıllık süreçte, yaklaşık % 6,2 oranında bir nüfus artışı gerçekleşmiş görünmektedir.

Sonuç

1839 sonrası döneme ait kaynak ve araştırma eserlere dayanarak Tokat kazasının idarî durumu ve nüfus yapısı üzerine yaptığımız bu kısa analizden bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. İlk olarak, idarî taksimat ve teşkilat yapısı bakımından Tokat, 15. asırdan 1864 yılına kadar Sivas eyaletinin, 1864'ten 1880 yılına kadar da Sivas vilayetinin önemli bir kazası olmuştur. Kazanın 1840-1867 arasında nahiyeye sayısı 3'e düşürülürken 1870'den itibaren 6'ya çıkarılmıştır. 1840-1842 arasında 2 yıl süreyle muhassillik merkezi olan Tokat kazası, 1842-1864 arasında "müdür", 1864-1880 yılları arasında ise "kaymakam" tarafından idare edilmiştir. Tokat kasabası, 1870'de belediye teşkilatına kavuşmuştur. 1864 sonrası dönemde, kazaya bağlı nahiyeler ise birer müdürün başkanlığı altında nahiyeye meclisleri tarafından yönetilmiştir.

Nüfus yapısı açısından, inceleme altındaki dönemde Tokat kazasının nüfus yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Kaza merkezi, 1844-1870 arasında, 26 yıllık süreçte düşük seviyeli (% 11,55'lik) bir nüfus artışı yaşamıştır. 1844-1845 yıllarında hazırlanan Temettüat defterlerine göre, üç nahiyeli Tokat kazasının tahmini nüfusu 28.244 kişidir. 1870 yılı salname verilerine göre ise, altı nahiyeli kazanın toplam tahmini nüfusu 52.644 kişi olup bu toplamın % 16,68'i 1853-1856 Kırım savaşı sonrasında Kırım ve Kafkasya'dan gelen müslüman muhacirlerden oluşmaktadır. Göçmen nüfus faktörü, kazadaki müslim-gayrimüslim oranını müslüman Türkler lehine artırmıştır. Bu durum göç almayan kaza merkezi müslim-gayrimüslim oranı (% 55,31'e % 44,69) ile kaza geneli müslim-gayrimüslim oranının (% 78,73'e % 21,26) mukayesesinden açıkça anlaşılmaktadır. Gayrimüslim oranı kaza merkezinde % 44,69 iken müslüman göçmenler nedeniyle kaza genelinde % 21,26'ya gerilemiştir.

Kaynakça

1- Arşiv malzemesi

Başbakanlık Osmanlı Asıvi (BOA). Tapu Defteri (TD) 387, s. 339, 349-937; BOA. Kamil Kepeci (KK), Ruus Defteri 262, s. 52-55; BOA. Maliyeden Müdevver (MAD) 4482 (1078/1667), s. 50-52; BOA. MAD 3167 (1100/1689), s. 62; BOA. Maliye Nezareti (ML). Varidat (VRD). Temettüat Defterleri (TMT). Tokat kazası temettüat defterleri: 14645-14775 arası numaralı defterler.

2- Salnameler

1266/1850 yılı devlet salnamesi, s. 79-80; 1273/1856-1857 yılı devlet salnamesi, s. 101-103; 1277/1860 yılı devlet salnamesi, s. 144; 1284/1867 yılı devlet salnamesi, s. 178-179; 1290/1873 yılı devlet salnamesi, s. 250-251; 1287/1870 yılı Sivas vilayet salnâmesi, s. 52-53; 1288/1871 yılı Sivas vilayet salnâmesi, s. 52-53; 1300/1883 yılı Sivas vilayet salnâmesi, s. 118; 1302/1884-5 yılı Sivas vilayet salnâmesi, s. 409; 1304/1886-87 yılı Sivas

vilayet salnâmesi, s. 115; 1308/1890 yılı Sivas vilayet salnâmesi, s. 139; 1321/1903, s. 139.

3- Tokat Ser'iyeye Sicilleri

TSS 39: 144/2; TSS 54 (1256 / 1840 yılı): 12-14; TSS 54 (1257 / 1841 yılı): 121-122; TSS 52: 145; TSS 54: 34/2; TSS 54: 54/1-2; TSS 54: 46/1; TSS 54: 99/1; TSS 54: 112/1; TSS 54: 129/2; TSS 54: 136/1; TSS 56: 22/3; TSS 58: 69/1; TSS 58: 70/2; TSS 59: 272/1; TSS 58 (1262/1846 yılı): 70-72.

4- Kitap ve makaleler

- AÇIKEL, Ali. (1999), **Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of the District (kaza) of Tokat (1574-1643)**, Basılmamış doktora tezi, Manchester (İngiltere), s. 36-54.
- AKBAL, Fazıla. (1961), "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus", **TTK Belleten**, XV/60, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 622-623.
- BASAR, Fahmeddin. (1997), **Osmanlı Eyalet Tevcihati (1717-1730)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BAYKARA, Tuncer. (1988), **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I. Anadolu'nun İdarî Taksimatı**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- CINLIOĞLU, Halis. (1973), **Osmanlılar Zamanında Tokat**, 4. Kısım, Tokat: Baris Matbaası.
- ÇADIRCI, Musa. (1991), **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÇADIRCI, Musa. (1980), "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma", **Osmanlı Araştırmaları, I**, İstanbul, s. 109-132.
- ÇAKIR, Coskun. (2001a), **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, İstanbul: Küre Yayınları.
- ÇAKIR, Coskun. (2001b), **19. Yüzyılda Bir Anadolu Şehri Niksar (Ekonomik ve Sosyal Yapı)**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- EKEN, Galip. (2000), "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Meslekî Yapılanması: Tokat Örneği", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, XV, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 155-169.
- EREN, A. Cevad. (1979), "Tanzimat", **İslam Ansiklopedisi**, XI, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, s. 709-765.
- GÖKBİLGİN, Tayyib. (1965), "15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rûm", **Vakıflar Dergisi**, 6, İstanbul, s. 51-62.
- GÖKBİLGİN, Tayyib. (1979), "Tokat", **İslam Ansiklopedisi**, XII, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, s. 401-412.
- KARAL, Enver Ziya. (1983), **Osmanlı Tarihi**, V-VIII., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Komisyon**. (1992), "Türkiye", **Büyük Larousse**, 23, İstanbul: Milliyet Yayınları, s. 11822.
- KÜÇÜK, Cevdet. (1976-1977). "Tanzimat Devrinde Erzurum'un Nüfus Durumu", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, 7-8, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 185-223.
- ORTAYLI, İlber. (1974), **Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)**, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- ÖZDEMİR, Rifat. (1986), **19. Yüzyılın İlk Yarisında Ankara**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- SAYDAM, Abdullah. (1997), **Kirim ve Kafkas Gleri (1856-1876)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basimevi.
- SEYITTANLIOGLU, Mehmet. (2002), “Yenilesme Dönemi Osmanli Devlet Teskilati”, **Türkler** (Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal iek, Salim Koca), 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayinlari, s. 561-576.
- SUBASI, Turgut. (2002), “Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz”, **Türkler** (Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal iek, Salim Koca), 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayinlari, s. 753-781.
- SEMSEDDIN SAMI. (1308), *Kamus'l-lam*, III, Istanbul: Mihran Matbaasi.
- SENER, Abdüllatif. (1990), **Tanzimat Dönemi Osmanli Vergi Sistemi**, Istanbul.
- SIMSIRGIL, Ahmet. (1990a), **Osmanli Tasra Teskilatinda Tokat (1455-1574)**, Basilmamis doktora tezi, Istanbul.
- SIMSIRGIL, Ahmet. (1990b), "Osmanli Tasra Teskilatinda Rûm Beylerbeylii", **Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Arastirmalari Dergisi**, 5, Istanbul: Edebiyat Fakültesi Basimevi, s. 289-299.